

Akademik ingliz tilini o'rganishda kognitiv jarayonlarning muvaffaqiyatga ta'siri

Xalilova Zarnigor Muhammadjon qizi,
Ingliz tili fani o'qituvchisi,
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya. Akademik ingliz tilini o'zlashtirish ona tillari ingliz tili bo'lmaganlar, ayniqsa, oliy ta'limdagi talabalarga sezilarli qiyinchiliklar tug'diradi. Umumiy ingliz tilidan farqli o'laroq, akademik ingliz tilini egallash murakkab grammatik tuzilmalarning, fan sohasiga xos lug'atlarning va rasmiy nutq shakllarining o'zlashtirilishini talab qiladi, bu esa o'quvchilarga katta kognitiv talablar qo'yadi. Ushbu maqola xotira, diqqat va metakognitiv strategiyalar kabi kognitiv jarayonlarning akademik ingliz tilini o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatga ta'sirini o'rganadi. Xotira, xususan, qisqa hamda uzoq muddatli xotira, ixtisoslashgan lug'atni yodda saqlash va murakkab matnlarni tushunishda muhim rol o'ynaydi. Diqqat boshqaruvi ham xuddi shunday ahamiyatga ega, chunki o'quvchilar diqqatni murakkab akademik materiallarga jamlashlari va chalg'ituvchi omillardan xalos bo'lishlari kerak. O'z-o'zini nazorat qilish va reflektiv o'rganish kabi metakognitiv strategiyalar o'quvchilarga mustaqil o'rganish jarayonlarini boshqarishga imkon beradi va bu yaxshiroq akademik natijalarga olib keladi. Tadqiqot, shuningdek, kognitiv farqlarga e'tibor qaratilgan differensial ta'limning ahamiyatini ta'kidlaydi. Til o'rganishga ta'sir qiluvchi kognitiv omillarni aniqlash orqali ushbu tadqiqot akademik ingliz tilini o'qitishni yaxshilash va o'quvchilarning akademik muhitda muvaffaqiyat qozonishlarini ta'minlash uchun amaliy pedagogik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Kognitiv jarayonlar, akademik ingliz tili, ikkinchi tilni o'zlashtirish, xotira, diqqat, metakognitiv strategiyalar.

Globalashuv jarayonlarining kuchayishi bilan ingliz tili xalqaro ilmiy konferensiyalar va akademik nashrlarda asosiy muloqot vositasi sifatida paydo bo'ldi. Asosiy tili ingliz tili bo'lmaganlar uchun akademik ingliz tilini bilish oliy ta'limga kirish uchun zaruriy shart bo'lishi bilan birga, ilmiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish uchun ham asosiy vosita hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalardan murakkab akademik vazifalar, masalan, tushunilishi qiyin bo'lgan matnlarni o'qish, tadqiqot maqolalarini yozish va ilmiy munozaralarda qatnashishlari talab qilinadi. Bu vazifalar maxsus lug'at, rasmiy nutq shakllari va murakkab sintaktik shakllarni talab qiladi, albatta yuqorida keltirilgan vazifalar o'quvchilar kundalik muloqotda foydalanadigan ingliz tilidan farq qiladi. Ushbu lingvistik qiyinchiliklar o'quvchilarga xotira, diqqat va metakognitiv strategiyalarni qo'llash orqali real hayotdagi akademik sharoitlarda tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi.

Til o'rganishning muvaffaqiyati qanday qilib kognitiv jarayonlar orqali amalga oshishini tushunish juda muhimdir. Kognitiv jarayonlar xotira, diqqat va metakognitiv strategiyalarni o'z ichiga oladi, ular esa ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) jarayonida til qobiliyatlarini samarali tarzda o'zlashtirishga yordam beradi yoki uni qiyinlashtiradi. Ushbu jarayonlar, ayniqsa, akademik ingliz tilini o'zlashtirishda juda muhimdir, chunki bu til maxsus lingvistik tuzilmalar, fan sohasiga xos lug'atlar va abstrakt tushunchalar bilan ishlashni talab qiladi. Xotira til o'rganish jarayonida axborotni saqlash va eslab qolishda muhim rol o'ynaydi. Xotira ishchi xotira va uzoq muddatli xotira sifatida ikkiga bo'linadi va ikkalasi ham turli xil til o'rganish jihatlari uchun zarurdir¹¹⁵.

Til o'rganish jarayonida ishchi xotira o'quvchilarga yangi lingvistik ma'lumotlarni, xoh bu jumlaning tuzilishi, notanish lug'at yoki akademik matnning ma'nosi bo'lsin, qayta ishlash imkonini beradi. Akademik ingliz tili ko'pincha o'quvchilardan bir vaqtning o'zida bir nechta ma'lumot qismlarini ishchi xotirada ushlab turishni talab qiladi. Masalan, uzun va murakkab jumlaning

¹¹⁵ Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.3.363>

o'qiyotganda, o'quvchi jumlaning oldingi qismlarini yodda saqlab, yangi ma'lumotni integratsiya qilishi kerak bo'ladi, bu esa ishchi xotiraga katta yuk tushiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ishchi xotira sig'imi yuqori bo'lgan o'quvchilar til bilan bog'liq vazifalarda yaxshiroq natijalarga erishadilar, chunki ular yangi lingvistik ma'lumotlarni qayta ishlash va uni oldingi bilimlar bilan birlashtirishda ko'p miqdordagi kognitiv yukni boshqarish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Uzoq muddatli xotira ham til o'rganishda xuddi shunday muhim rol o'ynaydi. Ishchi xotiradan farqli o'laroq, u qisqa vaqt ichida ishlamaydi, balki uzoq muddat davomida lingvistik bilimlarni saqlashga imkon beradi va o'quvchilarga kerakli paytda ushbu bilimlardan foydalanish va qo'llash imkonini yaratadi¹¹⁶.

Diqqatni jamlash ham tilni o'zlashtirishda muhim kognitiv jarayon hisoblanib, Diqqat qilish jarayoni o'quvchilarni zaruriy ma'lumotlarga e'tibor berishga va keraksiz ma'lumotlarni chetlab o'tishga imkon beradi. Akademik ingliz tilida murakkab matnlarni tushunish, muhim nuqtalarni aniqlash va bir necha manbalar orasidan ma'lumotlarni sintez qilish uchun diqqatni jamlash juda muhimdir. Diqqatning boshqarilishi akademik sharoitlarda uzoq muddatli o'qish va yozish vazifalarida o'quvchilarning kognitiv yukni boshqarishga yordam beradi. Diqqatni boshqarish qobiliyatiga ega o'quvchilar akademik ingliz tilidagi vazifalarni bajarishda yaxshiroq natijalarga erishadilar.

Metakognitiv jarayonlar o'z o'quv faoliyatini boshqarish, maqsadlar qo'yish va o'z bilimlarini kuzatishga imkon beradi. Akademik ingliz tilini o'rganishda metakognitiv strategiyalar talabalarga o'z ta'lim jarayonlarini tartibga solishga va yaxshilashga yordam beradi. Metakognitiv strategiyalar, masalan, o'z-o'zini nazorat qilish va maqsad qo'yish o'quvchilarga tilni yanada samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Maqsadlar qo'yish va o'z natijalarini tahlil qilish o'quvchilarni mustaqil ravishda bilim olishga undaydi va til o'rganish samaradorligini oshiradi¹¹⁷.

Kognitiv yuk nazariyasi tushunishni chuqurlashtirish uchun qimmatli asos bo'lib, u o'quvchilar murakkab lingvistik ma'lumotlarni, ayniqsa, akademik ingliz tili kontekstida qanday qayta ishlashini tushuntiradi. Kognitiv yuk nazariyasi uch turdagi kognitiv yukni ajratib ko'rsatadi: ichki, ortiqcha va mazmunli yuk. Ichki yuk o'rganilayotgan materialning tabiiy murakkabligini anglatadi; ortiqcha yuk esa noto'g'ri ta'lim dizayni tufayli paydo bo'lgan chalg'ituvchi omillar yoki keraksiz kognitiv sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi; mazmunli yuk esa yangi sxemalarni (bilimni tartibga soluvchi aqliy tuzilmalar) yaratish va saqlash uchun zarur bo'lgan kognitiv resurslarni anglatadi.

Akademik ingliz tilini o'rganishda, ichki kognitiv yuk akademik matnlar va topshiriqlarning murakkabligi sababli yuqori bo'ladi. Shu bois, ortiqcha yukni kamaytirishga qaratilgan o'quv strategiyalari, masalan, aniq ko'rsatmalar berish, vizual yordamchi vositalardan foydalanish yoki topshiriqlarni kichik qismlarga bo'lish kabilar o'quvchilarning kognitiv resurslarini samarali o'rganishga yo'naltirishga yordam beradi. Shu bilan birga, mazmunli kognitiv yukni oshiradigan faoliyatlarga (masalan, yangi va eski bilimlar o'rtasida bog'liqlik yaratish kabi chuqur qayta ishlash usullari) o'quvchilarni jalb qilish, ularning akademik ingliz tilini o'zlashtirish va eslab qolish qobiliyatini yaxshilashi mumkin¹¹⁸.

Xotira, diqqat va metakognitiv strategiyalar akademik ingliz tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirishda markaziy rol o'ynaydi. Ushbu jarayonlar o'quvchilarga akademik tilda murakkab matnlarni o'zlashtirish, muhim lug'at va tuzilmalarni yodda saqlash va turli xil akademik sharoitlarda o'z bilimlarini qo'llashga yordam beradi. Ushbu jarayonlarning til o'rganishdagi rolini tushunish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishlari va akademik ingliz tili bo'yicha o'quvchilarning muvaffaqiyatga erishishlariga yordam berishi mumkin.

¹¹⁶ Gardiner, J. (2014). *Cognitive learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.

¹¹⁷ Hurd, S. (2008). *Language learning strategies: Psychological perspectives*. Palgrave Macmillan.

¹¹⁸ Kirschner, P. A., & van Merriënboer, J. J. G. (2013). Do learners really know best? Urban legends in education. *Educational Psychologist*, 48(3), 169-183. <https://doi.org/10.1080/00461520.2013.804395>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baddeley, A. D. (2012). Working memory: Theories, models, and controversies. Psychology Press.
2. Barkley, R. A. (2015). Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment. The Guilford Press.
3. Ellis, R. (2015). Understanding second language acquisition (2nd ed.). Oxford University Press.
4. Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.3.363>
5. Gardiner, J. (2014). Cognitive learning strategies in second language acquisition. Cambridge University Press.
6. Hurd, S. (2008). Language learning strategies: Psychological perspectives. Palgrave Macmillan.
7. Kirschner, P. A., & van Merriënboer, J. J. G. (2013). Do learners really know best? Urban legends in education. *Educational Psychologist*, 48(3), 169-183. <https://doi.org/10.1080/00461520.2013.804395>
8. Oxford, R. L. (2017). Teaching and researching language learning strategies. Routledge.
9. Schmidt, R. W. (2012). Attention, awareness, and individual differences in language learning. In P. Robinson (Ed.), *Cognitive approaches to language learning* (pp. 4-14). Cambridge University Press.
10. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.